

A nemzetiségi irodalmak és a magyar irodalom kölcsönkapcsolatai*

„*Nyelvében él a nemzet*” – a Széchenyinek tulajdonított mondatot az elmúlt, majd’ kétszáz év alatt szinte folyamatosan értelmezték és magyarázták, hivatkoztak rá és fellebbeztek hozzá. Ma sincs ez másképp... A nyelv és a nemzet egy mondatba, közös értelmi körbe állítása arra vall, hogy sokoldalú, szoros és fontos kapcsolatot tételezett fel, aki először végiggondolta, kimondta vagy leírta a mondatot. (A szállóigévé lett mondást Széchenyin kívül tulajdonítják még Kölcseynek, Egressy Gábornak, és nem alaptalanul, mert valójában mindhárman küzdelmet folytattak a nemzetért is, az anyanyelvért is – és az életben maradásért is!)

Az anyanyelv a nemzetiségek életében is alapvető fontosságú tényező, miközben valójában minden nemzetiségi helyzetben élő népcsoport küzd az anyanyelv beszűkülésének, a nyelvromlásnak a veszélyével, vállalja (ha kell) a kétnyelvűség állapotát, a nyelvváltást. Vagy megéli a nemzetiségi család, hogy a fiatalok már inkább „nagyanyanyelvként” tekintsenek arra az örökségre, amely szüleiknek (vagy szüleik egyikének) még anyanyelve volt. Ugyanakkor éppen napjainkban lehetünk tanúi az ellentétes folyamatnak is, a már szinte csak emlékeiben őrzött nyelvhez, családi és kulturális hagyományhoz visszanyúlásnak, a szokások felelevenítésének.

Hogy melyik nemzetiség milyen mértékben képes megőrizni nyelvét, vagy vállalni az államnyelv használatát (esetünkben a magyart), ez több tényezőtől is függ: a nemzetiség létszámától, hogy vajon összefüggő területen élnek-e az egyazon nyelvet beszélők, vagy diaszpóra helyzetben, múltjuk során beépültek-e a befogadó nemzetbe (ez a beépülés akár a társadalmi felemelkedést is jelenthette). A kereskedő nép (például az örmény, a görög) életmódja okán használja (és idővel magáénak érzi) az államnyelvet, a földműves munka egyben tartja a paraszti népet, és nyelvét is jobban megőrzi (például a szlovének esetében). Az anyanyelv és használói kapcsolatát tovább árnyalja az a körülmény, ha több nyelvjárás is használatos a nemzetiségi népcsoporton belül (például a horvátok, a szlovének vagy a cigányok esetében), kell-e törekedni, hogy valamelyik nyelvjárás az irodalmi nyelv rangjára emelkedjék? Sőt, bizonyos nyelveknek önállóságuk elismertetéséért is küzdeniük kell (példa rá a ruszin nyelv). A német, mint elismert világnyelv mellett ott találjuk a XVII–XVIII. század óta beszélt hazai sváb nyelvet, amely szintén „követeli a jogait”.

A nemzetiség nyelvhasználata és a nemzetiségi irodalom nyelve természetesen kölcsönösen föltételezi egymást, de a két fogalom nem azonosítható. Alig van olyan

* A tanulmány rövidített változata elhangzott 2014. április 25-én, az Országos Idegennyelvű Könyvtárban, az alábbi könyv sajtóbemutatóján: EGYÜTT JOBB! Nemzetiségi irodalmak Magyarországon. Vál. és szerk.: Konrad Sutarski. Pomáz, 2014, Kráter, 344 p.

magyarországi nemzetiség, amely teljes egészében és minden alkotója személyében anyanyelvét használná. A nemzetiségi irodalmak alkotásai között (különböző arányban) találunk anyanyelven létrejött írásokat, de olvashatunk magyar nyelven született műveket és kétnyelvű kiadványokat.

A magyarországi nemzetiségek közül némelyik – mondhatni – „őshonos” Magyarországon, ilyenek például a szlovének, a ruszinok, a szlovákok. A magyar történelem első századaitól vannak jelen a németek, a románok, a középkor vége táján jelentek meg a cigányok, a török veszedelem elől húzódtak Magyarországra a görögök, a szerbek. Apafi Mihály fejedelem telepített Erdélybe örményeket, a „megélhetési emigráció” hatására kerültek az országba a bolgárok (mint kertészek), a II. világháború vihara elől menekültek a lengyelek, az 1950-es években a görögök második csoportja. Némelyek megtartották ősi települési helyüket, mások csoportosan költöztek mai szálláshelyükre (vagy telepítették oda őket), némelyek diaszpórába szóródtak széjjel. A török idők elmúltával az elnéptelenedett alföldi területekre (pl. Békéscsaba vagy Kiskőrös vidékére) szlovákokat telepítettek, Délkelet-Magyarországra három hullámban is német népcsoportokat hívott be az uralkodó Mária Terézia, a XVIII. század folyamán, a szerbek több Dunamenti városban folytatták kereskedő és iparúzó munkájukat (Szentendre, Komárom, Vác, Ráckeve). Némelyik nemzetiség az anyaországhoz közeli országrészen él (szlovének, horvátok, románok), így viszonylag egyszerűbb a személyes kapcsolattartás, a hagyományápolás; más népcsoportok behálózzák az ország nagy részét (németek, szlovákok, cigányok).

Az örmények, a görögök, a szerbek és a betelepített németek között már kezdetben több „írástudó” is volt, az írás azonban többnyire szerződéses, családi feljegyzések és helytörténeti dokumentumok készítésére szolgált, ezt vallási művek (imák, prédikációk, halotti búcsúztatók) követték, idővel pedig megjelentek a szépirodalmi igényű művek is. A XVII-XVIII. századi szerb irodalom jó része Magyarországon bontakozott ki, az első ukrán nyelvű könyv Budán jelent meg.

Az I. világháború után a magyarországi nemzetiségek társadalmi, politikai, kulturális helyzete több szempontból megváltozott. A délszláv népeket határ választotta el az anyaországtól, így elszakadtak kulturális központjaiktól, a szerbek tömegesen települtek át Jugoszlávia szerb részére (optáltak), a megkisebbedett országban maradt románok számaránya néhány ezer fő lett.

A II. világháborút követően a magyarországi németek több lépcsőben végrehajtott kitelepítése megtizedelte létszámukat, a hátra maradtak közül sokan megváltak anyanyelvük használatától, vagy évtizedekig eltitkolták. A lakosságcsere következtében a szlovákok létszáma is csökkent. Jugoszláviával olyan politikai, ideológiai konfliktus alakult ki, amely a délszláv népek szabad nyelvhasználata és zavartalan irodalmi megnyilatkozása ellenében hatott. Az erőszakos szövetkeztetés a földművelők közül sokat kilendített évszázados falusi életformájából (természetesen magyart is, nem csak a nemzetiségekhez tartozókat), ezek a városokban kerestek új megélhetést, a nemzetiségek így diaszpóra helyzetbe kerültek, és anyanyelvismeretük elhalványodott.

Ezekről a politikai hatásokról (valójában nemzetiségtörténeti tragédiákról) évtizedeken keresztül nem esett szó. „Éneklő-táncoló” csoportokká váltak a nemzetiségek, a létrejött írásművek sem mennyiségben, sem minőségben nem haladták meg „a politika szolgálóleánya” színvonalát.

A rendszerváltozást megelőző és követő években (1985 és 1995 között) jelentős mértékben átstrukturálódott az egész magyarországi nemzetiségi könyvkiadás. Évtizedes (el)hallgatás után kezdtek megjelenni a nemzetiségekkel kapcsolatos politikai, történelmi, szociológiai művek, amelyeket kezdetben megyei és városi intézmények adtak ki (levéltárak, könyvtárak, egyetemi tanszékek), nemzetiségi kutatóintézetek jöttek létre, megújult az írott és létrejött az elektronikus kisebbségi sajtó. Közös nemzetiségi kiadó mellett többen saját kiadót alapítottak (románok, szerbek, németek, cigányok), ami a kiadványoknak kétségtelenül előnyt biztosított, ugyanakkor gazdasági bizonytalansággal is járt. A németek immár szólhattak a kitelepítésről, a szovjet munkatáborba hurcolásról, a délszlávok az őket övező bizalmatlanságról, a felvidéki magyarok a ki- és a csabai szlovákok az áttelepítésről, a cigányok a holokausztról, meg a többiről. Abban az évtizedben az összes megjelent nemzetiségi könyv kötetszáma hatszáz volt, ami „*bizonyosan a saját igényeiknek, lehetőségeiknek és képességeiknek megfelelő szám*”.

* * *

A nemzetiségek lélekszámát kezeljük kellő körültekintéssel, a népszámlálási statisztika, a becslt adat és az önmagukat valamely nemzetiséghez számláló állampolgár önbesorolása nem esik feltétlenül egybe. Az asszimiláció minden nemzetiségi lakos „tudomásul vett réme”, amelyet népszámláláskor idéz fel, vagy utasít el magától. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a legnagyobb lélekszámú magyarországi nemzetiség a cigányság, amely hivatalosan 315 ezer főt számlál, de becslt értéke ennek akár a kétszerese is lehet. A németek hivatalosan vallott lélekszáma 185 ezer (kevésbé több a becslt), a szlovákoké 35 ezer (a becslt érték viszont 100 ezer körül mozog), a horvátok lélekszáma 27 ezer (ők szintén jóval magasabb, 100 ezer fős becslt értékkel számolnak), a románok 35 ezren vannak, a szerbek 10 ezren. Ennél kevesebben az ukránok és a lengyelek (7-7 ezer körül), majd csökkenő arányban a bolgárok (6), a görögök (4,5), a ruszinok (3,8), az örmények (3,5) és a szlovének (2,8 ezer). A nemzetiségi irodalom és kultúra szempontjából ez a szám egyúttal azt is meghatározza, hogy mekkora vásárlóközönségre és olvasótáborra számíthat a hazai nemzetiségi könyvkiadás.

A magyarországi nemzetiségi irodalmaknak természetesen megvan a saját története, amelyet – kisebb vagy nagyobb mértékben – ápolni és élesíteni kell, elemeit megőrizni és feleleveníteni. Megvannak a művelői, akik között találunk valódi és hiteles irodalmi alkotókat (írókat, költőket), a nemzetiségi kultúra elkötelezett terjesztőit (újságírókat, a médiumok szakembereit, de papokat, nyelvészeket, szociológusokat is); kutatóintézetek munkatársait, egyetemi oktatókat, akik kellő elvi megalapozottsággal fogalmazzák meg, amit meg lehet és meg kell fogalmazni a nemzetiségek mindenkori társadalmi, kulturális helyzetéről, nyelvükről, kötődésükről az anyaországhoz (ha van), és a magyar társadalomhoz, kultúrához. A hivatalosan elismert tizenhárom nemzetiség sokféle választ ad a felvetett kérdésekre, olykor egymáshoz hasonló, máskor merőben különböző válaszokat.

Az igazán fontos válaszok azonban maguk a művek, amelyeket alkotóik alkalmanként „letesznek az asztalra”, amit képesek a saját nemzetiségi népcsoportjuknak, az anyaországi irodalomnak és a magyar irodalomnak nyereségként, többletként nyújtani.

A **magyarországi német nemzetiségi irodalom** legújabb kori szakasza (1980 után) „új identitásminták” kialakításán fáradozik. Ennek lényege a „sorsüldözött” nép és az „áldozat” attitűd, ami erősen kritizálható szociálpszichológiai álláspont – állapítja meg a témakör szigorú szakértője, Propszt Eszter. Megjelenik egyúttal két ellentétes jelképrendszer: a „pusztuló kert” motívum, és a „hídverés” szerepe, mindezt érezheti az olvasó a magyarországi német kisebbségi identitás meghasonlásának, de inkább újraértelmezésének. Ezek a szempontok az igényes művekben nem egymással szembe fordítva, hanem egybefonódva jelennek meg, leghitelesebben Kalász Márton nemzedéki regényében, a *Téli bárányban*, Elmer István *Parasztbarokkjában*, Balogh Róbert könyvében, a *Sváb evangéliumban*.

Az újrakezdés igénye már az 1970-es években megindult, a *Neue Zeitung* folyóirat *Ragadj tollat!* címmel indított mozgalmat a hazai német emlékek, helyi és családi történetek felélesztésére – a vártnál is nagyobb sikerrel. A közös szellemi irányba mutató anyagok egy sor antológiát eredményeztek (*Mély gyökerek; A legszebb örökség; Vallomások és felismerések* – a címek önmagukért beszélnek). A korszak talán legismertebb hazai német költője, Koch Valéria művészetét németországi irodalmi díjra érdemesítették. „*A költők visszahódították az anyanyelvet (a németet), de a közönség nem*” – mintha erről vallana Koch Valéria kötetének címe is: *A nyelv mostohagyermeké*.

A **magyarországi szlovákok** úgy tartják, „*a XX. században rájuk nehezedett a legerősebb asszimilációs kényszer*”. Fuhl Imrich árnyaltabban fogalmaz: „*A nemzetiségi létünket alapjaiban megrengető, de reményeink szerint végérvényesen soha be nem fejeződő nyelvváltás korszaka után... egyre jobban fáj minden őszinte reflexió*”. Az 1980 után megindult újrakezdést Fuhl Imrich keserű optimizmussal festi: „*messze túlmutattunk a kirakatpolitikán, majomparádén, a túlpúderezett minden-nagyon-jó – minden-nagyon-szép nemzetiség-képen*”. Remény és kétség között reális valóság elemeket sorakoztat fel: az elnémuló alkotókat, a kiadatlan kéziratokat, a publikálás növekvő nehézségeit. Pavel Kondač könyve (*Hraboláta ceste – Göröngyös út*) az első magyarországi szlovák regény. A vers könnyebben talál utat az olvasóhoz, gyermekvers-antológia is közkezen forog (*Fialocka, fiala – Ibolyácska, ibolya*), Weöres Sándor *Ha a világ rigó volna* című kötete is olvasható már szlovákul.

A **magyarországi román** kisebbségi irodalom nehezen találta meg önazonosságát, 1920 után Arad és Nagyvárad helyett Gyula lett és maradt kulturális és irodalmi központjuk. A néprajzi, vallási tanulmányok, helytörténetek könnyebben születnek meg és találnak olvasóra a román nyelvű évkönyvekben, almanachokban, mint a szépirodalom. Az igényes kispróza témái a társadalmi beilleszkedés nehézségei, a tovatűnő ifjúság, a kettős nemzetiségi identitás (például Ivanus Ilie írásaiban). Borza Lucia gyermekverseket ír, egyedül a magyarországi románok közül. A hazai román írók legnagyobbbrészt kétnyelvűek, a kevés számú olvasó miatt egyre inkább a magyar lesz műveik nyelve. „*Lucian Magdu Magyarország legjelentősebb román költője, azon nyilvánvaló paradox dacára, hogy magyar nyelven ír*” – állapítja meg Petrusán György. Berényi Mária első kötete még román nyelvű volt, a többi három már kétnyelvű. „*Önmagunkba emigrálunk*” – vallja némi szomorúsággal.

Kemény mondattal indítja a **magyarországi horvát** irodalomról szóló tanulmányát Stjepan Blažetin: „Kérdés, hogy az államot jelölő jelző irodalomtörténeti, poetikai szempontból hordoz-e információt, vagy csupán területet jelöl. Vannak-e a magyarországi horvát irodalomnak olyan jellemzői, amelyek indokolttá teszik »elválasztását« a horvát irodalom egészétől”. A választ a magyarországi horvát irodalom elmúlt (fél)évszázadban átélt történelme, társadalomképe, nyelvezete adja. „A magyarországi horvát irodalom napjainkban – állapítja meg a továbbiakban maga Blažetin – görcsösen őrzi hagyományos beszédmódját, amivel már nem képes újratermelni befogadóit”. A hazai horvát olvasóközönség egyik része előre-gedett, érdeklődésükben, olvasmányaikban a népköltészet és a kalendáriumok foglalják el a legfőbb helyet; a másik része igényesebb fiatal, akiknek viszont az anyanyelvismerete gyenge. A magyarországi horvát irodalom művei ezért alig kerülnek be az anyaországi könyvkereskedelembé.

A legrégebbi **szerb irodalmi** alkotás Szent László magyar király és Batu kán legendája, vagyis mélyen a középkorban gyökerezik. A török veszedelem elől több szerb főúr és kereskedő húzódott (menekült) Magyarországra, a főúri udvarokban már írástudókat találunk, ortodox papokat, de még regösöket is. A szerb költészet újjászületése Magyarországon ment végbe, és ez egészen a kiegyezésig tartott.

A modern szerb irodalom azonban már Jugoszláviához (Szerbiához) kötődik, 1918 után csak kevés szerb maradt Magyarországon, úgy tűnt, kétszáz év után elhal a magyarországi szerb irodalom. Az 1970-es években – immár jugoszláv szemléletben – azonban új lendületet kap. Rövid próza és kalendáriumirodalom virágzik, elkötelezett politikai platformon.

Vujicsics Sztoján költő és prózaíró a XX. század második felének legjelentősebb magyarországi szerb irodalmi személyisége. A magyarországi szerbség sorsáról szól a *Rasztocsenje (Széthullás)* című kötet (Belgrádban jelent meg), amely szellemben kötődik a modern, anyaországi szerb és az 1918 előtti magyarországi szerb irodalomhoz is. Az *Elillant évek szőlőhegyén...* című tanulmánykötet a szerb–magyar irodalmi kapcsolatokról szól, de Adyról, Juhász Gyuláról, Babitsról is. Petar Milosevic író és teoretikus egy személyben, legjelentősebb alkotása kétségkívül regénytrilógiája (*London–Pomáz; Mi, szentendreiek; A szulejmanováci csata*).

Az **ukrán irodalom** sajátos módon válik ismertté Magyarországon: 1837-ben keletkezett a *Ruszalka dnyisztrovaja* (azaz: *A dnyeszteri sellő*) című verskötet, az új galíciai ukrán irodalom első kiadványa: népdalok, históriás énekek gyűjteménye. Sem Bécsben, sem Lvovban (Lembergben) nem sikerült nyomdát szerezni, Pesten igen. A *Sellő* ezer példányban jelent meg, hamarosan betiltja az osztrák titkos rendőrség, erre a hírre Pesten szétkapkodják a könyvet, Galíciába alig jut belőle.

1918-ig az ukrán irodalomból Tarasz Sevcenko és Ivan Franko műveit fordítják magyarra. Bár Sevcenko *Kobzarja (A kobzos)* csak 1951-ben jelenik meg magyarul Ungváron.

Figyelmet érdemel Grigássy Éva kárpátaljai költőnő személye és műfordítói életműve, ukrán, orosz, de más európai nyelvekből is fordít. Saját verseinek nyelve a *Nyugat* legjobb lapjaira emlékeztet. Okszana Smorgun költeményei filozófiai töltetűek, vallásosak, párbeszédnek Istennel. Magyarországon kívül Ukrajnában, Németországban és Kanadában jelennek meg.

A II. világháború kitörésekor több **lengyel** értelmiségi, művész, író is menekült Magyarországra, ők idővel nyugatra távoztak, vagy a háború után hazatértek. A mai magyarországi lengyel kisebbség tagjai legnagyobb részben Lengyelországban születtek, anyanyelvük a lengyel. A „polonia” (a magyarországi lengyelség) városi irodalmat teremtett, mai témákról írnak – vagyis nem „népi”, nem falusi és nem történelmi témákról – és diaszpórában élnek.

Konrad Sutarski, a kiváló költő, műfordító, nemzetiségi politikus (ő fordította, szerkesztette a *Hét lengyel éneke* című gyűjtemény verseit) ekképp fogalmazza meg a Magyarországon élő mintegy hétezer fős lengyel nemzetiség helyzetét: „*a többségi magyar nemzet javára történő természetes asszimiláció körülményei között... bizonyos idő távlatából már csak történelemként és legendaként fog emlíkezni a polonia irodalmi múltjára*”.

Szvetla Kjoszeva is töprengő mondattal indítja értékelését a **magyarországi bolgárokról**, kultúrájukról: „*Amikor nemzeti irodalomról, vagy nemzetiségi irodalomról beszélünk, kell lenni valamiféle csoporttudatnak, közösségnek, amelynek szót: Vajon, amit bolgáruknak írtak, az a bolgár irodalom része, és amit magyarul, az a magyar irodalom része? És aki nyelvet cserél, és aki lakóhelyet változtat?*” Válaszképpen a kérdésszerűre: Magyarországon magyarul ír Teodor Radevszky, Szvetoszlav Sztójcskov, Krisztina Hadzsipetkova, Toso Doncsev.

A magyarországi bolgár irodalom nagy része kalendáriumok formájában jelenik meg (*Bjalgarski Kalendar*). A kalendárium kötetei évről évre testesebbek, már 2000-ben meghaladták a 400 oldalt, ez arra vall, hogy a magyarországi bolgár íróknak bőven van mondanivalójuk olvasóik számára.

Sztójcssev és Radevszky kozmopolita szemléletű, nincs bennük semmi „tipikusan bolgár”, Hadzsipetkova és Doncsev „földhözragadt világot” ábrázol (így ítélik, pontosít – és célba talál Kjoszeva) – az első kettő elsőgenerációs bevándorló, a második kettő már régen integrálódott a magyar társadalomba, számukra a bolgárság egzotikum.

Magyarország története során két alkalommal jöttek nagyobb számban **görög** bevándorlók az országba. A török kiűzése után számos görög kereskedő települt Közép- és Kelet-Európába, befolyó hasznukat nagymértékben fordították az ország kulturális céljaira, 1867 után a magyar nemzetállam első mecénásai között voltak a görögök (pl. a Sina vagy a Haris család), támogatták többek között a Magyar Tudományos Akadémia vagy a Lánchíd felépítését.

A II. világháború után újabb görög menekülthullám érkezett, a görög polgárháború elűzött partizánjai. Mivel ők Görögországban paraszti és pásztornépek voltak, nem volt zavartalan a beilleszkedésük, nehezebb volt „megszeretni a mostoha hazát”. Ma már kevés a görög író Magyarországon (akár görög, akár magyar nyelven), görög identitásuk folyamatosan halványul, az óhaza emlékét elsősorban az idősebbek őrzik. Említést érdemel Szidiripoulosz Archimedesz könyve: *Ithaka partjain* (1990), és *1956. Görögök a forradalomban* című kötete (1997), amely „*a hazai görög nemzetiség legújabb kori történetének tragikus eseményeit, a magyarországi görögök megítélését megrázó őszinteséggel és szociológiai hűséggel mutatja be*”.

A **ruszinok** Közép- és Kelet-Európa hat országában élnek, a magyarországi ruszin könyvkiadás bizonyos mértékig feladatának tekinti a más országokban élő ruszinok ellátását is anyanyelvi kiadványokkal.

A ruszin nyelv önállóságát csak 1995-ben kodifikálták, szomszédjaik (mind a keleti, mind a nyugati szláv népek) sokáig (egyesek máig) vitatják. A legigényesebb magyarországi ruszin alkotók bizonyosan Hattinger-Klebasko Gábor és Kiss Judit, mindketten költők. A ruszin kiadványok többsége Budapesten és Nyíregyházán jelenik meg, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola külön sorozatot indított a ruszin (és az ukrán) filológia támogatására.

A magyarországi nemzetiségek sorában sajátos helyet foglalnak el az **örmények**. Gyors beilleszkedésük és elért társadalmi pozíciójuk okán hamarosan végbement közöttük a nyelvváltás, de erős maradt az örmény eredet tudata. Irodalmi (de történelmi, vallási, néprajzi) műveiket többnyire magyarul adják ki, néhány kötet jelenik meg mindkét nyelven (például Huszár Ágnes–Veres Péter: *Az örmény genocídium és utóélete*, vagy Bona Gábor: *Az 1848–49-es szabadságharc örmény hősei*). A magyar irodalom történetének néhány kiváló örmény származású alkotója volt: Csiky Gergely vígjátékiró, Petelei István, az előző századvég egyik legkiválóbb novellistája, Bányai Elemér (akit Zuboly néven őrzött meg az irodalmi emlékezet, és aki fiatalon elesett az I. világháborúban).

A **szlovének** őshonosak Magyarország délnyugati végein, vend, sőt szorb néven is nevezik őket, ami a nép (a nyelv) nyugati szláv rokonságára utal. A XIX. században a magyar klasszikusokat fordítják a saját nyelvükre, ezek az első irodalmi kapcsolatok, afféle „hidak” a magyar kultúra felé. Pável Ágoston (akit Illyés Gyula „két nép fia” néven nevezett) nyelvész volt, néprajztudós és költő, a szombathelyi múzeum könyvtárának őre, a *Vasi Szemle* munkatársa, aki Weöres Sándor indulását segítette.

1990 után elsősorban társadalmi, történelmi témák kerülnek elő, „*szociális és egzisztenciális megrázkódtatások*” a közelmúltból és a jelenből. De mindvégig a legfontosabb a családi élet rajza, a női sorsok bemutatása, a magánélet kibontakozása. „*A Rába-vidéki szlovén embernek nem jut siker, vagy szerencse. Helyette: út az idegenbe, vagy vissza a földhöz*”. Franci Just lemondással megfogalmazott mondatai ezek, de nem alaptalanok: 1956 után sok szlovén hagyta el Magyarországot.

Francek Mukić: *A garabonciás* című könyve látszólag bűnügyi történet, amelyben komoly szerephez jutnak a szétzilált nemzetiségi gyökerek, az 1950-es évek munkatáborai, ahová sok szlovén embert hurcoltak (mint kémgyanús „jugoszlávokat”). De mondhatjuk a könyvet „modern szlovén Philemon és Baucisnak is”. Napjainkban a kortársi szlovén irodalomban egyre kevesebb a keserű történelmi trauma, és egyre több a humor (szójáték és tréfa), de nem a harsányság; és a Rába-vidéki táj szépsége mindent besugároz.

„*A hazai cigány társadalom a XX. század utolsó évtizedeiben több alapvető szellemi-kulturális változáson ment keresztül. Az évszázados (vagy akár évezre-des) szóbeliség után a cigányság ekkor tér át az írásbeliségre. Ugyanebben az időszakban a cigányság tömeges nyelvváltásának is tanúi lehetünk: a korábban egységes (vagy legalább egy nagycsalád szintjén használt) nyelvet egyre inkább a*

magyar köznyelvre cseréli. E kettős változással együtt jár egy harmadik: megjelenent, folyamatosan erősödik és öntudatosodik a cigány értelmiségi réteg...” – állapítja meg a szakértő.

Karsai Ervin azonban máshol ezt vallja: „*A magyarországi magyar nyelvű cigány írók írása – zsákutca*”. Karsai az asszimiláció rémét látja maga előtt, és elutasítja, illetve más utat kínál: „*A cigány nyelv az egyetemes, európai kultúrkörhöz kapcsolódik, csak másodlagosan a magyarhoz. A közvélemény azonban – állapítja meg tárgyilagosan – a magyar nyelvű cigány irodalmat fogadja el*”.

És sorjáznak a nevek: Bari Károly, Szécsi Magda, Csemer Géza, Choli Daróczi József, Rostás-Farkas György. És ha visszapillantunk egy nemzedéknyi idővel: 1974-ben jelent meg a *Rom Som* folyóirat, 1981-ben a *Cigány bölcsődalok*, a páratlan fordítási kincs a magyar és a világirodalomból: a *Biblia*, a *Hamlet*, a *kis herceg*, *Az ember tragédiája*, Faludy György börtönversei, Lorca spanyol balladái.

Choli Daróczi József – az alkotók, a tanítók és a megfogalmazók egyike – az irodalom talán leggyakorlatibb oldalát jelöli meg: „*El kell juttatni az irodalmat oda, ahol egyáltalán nem ismerik, nem olvasnak, és tovább kell lépni... az ízlés formálásával, az igény növelésével, az anyanyelvi irodalom megismertetésével, megszerettetésével... Ennek előfeltétele az iskolai oktatás, a felnőttoktatás, a cigány nyelvű kiadványok, a cigány irodalom eljuttatása az olvasói tömegekhez.*”

* * *

Nehéz volna olyan észrevételeket tenni, amelyek a magyarországi nemzetiségi irodalmak mindegyikére érvényesek. Talán néhány kérdést azért érdemes megemlíteni, amelyekre minden nemzetiségnek választ kell adni. Leginkább az anyanyelv megléte, megtartása jelenthet gondot, ami elválaszthatatlan a nemzeti(ségi) önazonosság kérdésétől. Hasonlóképpen megoldandó (és talán bizony néhol mostohán megoldott) a nemzetiség és az anyaország kapcsolata, illetve a nemzetiségi irodalom esélye az anyaországi irodalomba való bekerülésre. Gond továbbá (de talán jobban orvosolható) a nemzetiségi irodalom és a nemzetiségi olvasók kapcsolatának élőbbé tétele. És ne feledjük: irodalomról, művészetről van szó mindvégig: a legfontosabb az alkotások helyszíneit, személyeit, viszonyait az irodalom eszközeivel megkeresni, ábrázolni és az irodalom használóinak a kezébe adni. És – legyen ez a reményt keltő végszó – ebben nincs, nem lehet különbség magyar vagy más nyelvű, anyaországi vagy nemzetiségi alkotás között.

Lukáts János